

Друштвена својина између програмског и програматског одређења

Ја бих започео једном, на изглед, контрадикторном тврдњом која ће, уколико то буде могуће, бити у функцији излагања основног схватања мјеста и улоге друштвене својине у самоуправном продукционом односу.

Ријеч је о тврдњи да је постојеће нормативно-правно одређење друштвене својине у складу са Марксовим схватањем друштвене својине, али да, у свом суштинском значењу, није марксистичко. Одмах слиједи објашњење.

Наиме, просто упоређивање дефиниција друштвене својине датих у Уставу и Закону о удруженом раду, са дјеловима Марксових текстова, показује да не постоји битнија разлика. Самоуправна друштвена својина је друштвена својина у Марковом смислу ријечи. Али, зашто тврдим да није марксистичка?

По Марксу, производња је увијек везана уз одређени облик својине. Разни облици власништва, у ствари, представљају само различиту расподелу средстава за производњу, односно само су момент производње. Пошто је облик својине само други израз за облик производње, друштвена својина у свом непосредном изразу мора бити везана уз заједничку производњу у Марковом смислу ријечи, а то значи, непосредно организовану производњу и производњу без тржишта. Пракса показује да се са садашњим знањима и нивоом техничке опремљености рада, оваква производња не може успјешно реализовати за цјелокупну привреду. Пракса, такође, показује да се, у случају национализације средстава за производњу, неминовно јавља држава као организатор привреде, одакле нужно слиједи консекевенце за цјелокупну друштвену организацију.

Дакле, простом промјеном облика својине не могу се стварати виши облици производње. Илустративно је, овим поводом, подсјетити се сељачких радних задруга, ствараних одмах после рата. У својој краткој егзистенцији оне су довеле до огромних негативних ефеката и показале „друштвену немоћ“ рада базираног на средствима за производњу која, по свом нивоу развоја, могу опстати само у условима (1) приватне својине и (2) ситног посједа.

Пренебрегавање марксистичког схватања друштвене својине, о којем је досад било ријечи, довело је до низа негативних посљедица.

Наде полагање у друштвену својину, као темељно нови облик организације друштвене производње биле су, у најмању руку, нереалне. Одавно је већ сасвим уобичајено чути и прочитати како друштвена својина укида експлоатацију и отуђеност произвођача од средстава за производњу, да је она услов за хармонично и хомогено друштво, услов за владавину људи над стварима и за слободан и свестран развој личности. Упорно понављање ових (и сличних) тврдњи, довело је до (најамне) двије групе негативних посљедица у сфери друштвене свијести. Прва је што се сталним понављањем они увлаче у свијест појединаца и друштва, те се, на тај начин, формира својеврсна догма. Изведена посљедица из овога је могућност нагле промјене „идејне оријентације“ када се не испуне очекивања. Познато је да, након неиспуњења великих нада, слиједи разочарење још већег интензитета. (У прилог претходној тврдњи, треба подсетити на изузетно дуг период од инаугурирања концепта друштвене својине до његовог, тек онедавног, преиспитивања, упркос веома израженој потреби, током цијелог времена, да се то уради).

Друга група негативних посљедица састоји се у превиђању чињенице да је друштвена својина нужан, али и довољан услов за остваривање циљева самоуправног друштва. Другим ријечима, сви програмски циљеви нијесу без друштвене својине, али су и немогући само на основу (овако схваћене) друштвене својине. Посљедица је слична претходној. Друштвени напори се нијесу усмјеравали у правцу изналажења допунских услова за реализацију прокламованих циљева, већ су се рјешења тражила у вербалним понављањима и утицају „на свијест“ појединаца и радних колектива.

Речено не треба схватити као залагање за напуштање концепта друштвене својине. Друштвена својина је, елементаран услов егзистенције и развоја самоуправног друштва. Овдје се, само, инсистира на својеврсном реалистичком приступу друштвеној својини.

У Југославији постоје два доминантна типа својине — друштвена и приватна. По значају за основни продукциони однос и учешћу у друштвеном производу, друштвена својина је превладајући облик својине. Међутим, чињеница је да на овом нивоу развоја основни мотив за привређивање бива веза уз лични доходак (рад, савим је очигледно, још увијек није прва животна потреба) што је својеврсни облик приватне својине. Због тога се често приватна својина, посредством разних активности, настоји увећати на уштрб друштвене својине, дерогирајући њену материјалну супстанцу.

Према томе, друштвена својина мора бити стално брањена од „напада“ другог, виталнијег облика својине. При томе се мисли на обавезу друштва да корисницима друштвених средстава постави стриктне норме понашања и систем ограничења у вези располагања друштвеним средствима. Један од основних корака, од низа оних који се морају предузимати у том циљу, јесте формирање цијене употребе друштвених средстава која би радне колективе приморала да стварају увећану материјалну основу удруженог рада. Око ове категорије је вођено доста жучних расправа, казане су крупне ријечи, али је јасно да је проблем био и остао исувише исполитизиран. Због тога су, носиоцима друштвених одлука годинама остале незамјетљиве бројне противурјечности. Једна од највећих се, укратко, своди на сљедеће:

Друштвено-политичка заједница прописује минималне стопе амортизације које радни колективи, по сили закона, примјењују. У ситуацији када, по истом основу, не постоји обавеза минималне стопе акумулације, изгледа да су радни колективи обавезни да врше просту репродукцију средстава, али не и њихово проширено репродуковање. Ако се ова „необавезност“ тумачи као ствар друштвеног повјерења, одмах се намеће питање — зашто, онда, друштво, кад већ има толико повјерења, не ослободи радне колективе и минималне стопе амортизације?

Евидентно је да друштво мора да штити своје интересе, не због тога што су радни колективи некакви класни непријатељи, већ из потребе да се спријечи економска (и друштвена) стихија чије наговјештаје већ увелико осјећамо.

Овом прилком нема ни потребе, нити могућности да се користи даља, у стручним круговима добро позната, додатна аргументација овој тврдњи.

Ако је већ недвојбено да друштвена својина није, у свом чистом виду, средство, већ претежно циљ, резултат развоја система социјалистичког самоуправљања, намеће се питање путева за остваривање концепта друштвене својине, односно остваривања друштвености друштвене својине.

Веома је раширено мишљење да досљедно остваривање расподјеле према раду представља пут који води до друштвености друштвене својине. Упркос томе, може се утврдити да је то само унеколико тачно (уколико се самоуправљање схвати у ужем смислу — на нивоу радног колектива), односно, да није тачно — да не важи за самоуправљање као интегралан друштвени процес.

У сваком конкретном изразу, расподјела према раду значи расподјелу производа на појединачне произвођаче, сходно њиховом (радном) доприносу у процесу производње.

При томе, квалификовани рад ствара већу вриједност од неквалификованог. Процес свођења сложених на просте радове одвија се „иза леђа произвођача”, конкуренцијом на тржишту. Пошто конкуренција, ни у ком случају, није иманентно својство рада, јасно је зашто Маркс овај принцип карактерише као типично буржоаско право. Ако се, уз то, има у виду околност да је расподјела према раду (у смислу расподјеле потребног производа) у савременим условима у знатно већој мјери заступљена у развијеним капиталистичким, него у социјалистичким земљама, намеће се питање — зашто би један буржоаски принцип био услов егзистенције социјалистичке својине? То је што се тиче расподјеле потребног производа.

Суштина проблема налази се у расподјели према раду — вишка производа. Када се, касније, учини пар напомена о питању субјекта друштвене својине, биће јаснији закључак да једино сви радници (дакле, друштво у цјелини) треба да располажу цјелином друштвеног производа. А, то је захтјев који се реализује једино у условима самоуправљања на макронивоу — друштвеног самоуправљања. Овим је, чини се, утврђена најбитнија карика друштвене својине и показано да је услов њене егзистенције реализација самоуправљања на нивоу цјелокупног друштва.

Разумије се да овим није негиран принцип расподјеле према раду, већ је само стављен унутар самоуправљања. Овај принцип, и даље, остаје од изузетне важности у сузбијању свих нерадних доходака, који представљају елементарну деградацију друштвене својине. Међутим, дат сам по себи, изван цјелине услова који омогућавају радницима да одлучују о вишку производа (дакле, изван самоуправљања) он не значи много. Чак се можемо и запитати: да ли је, у таквој ситуацији, његово постојање у пуном смислу ријечи, уопште, и могуће?

Довођење у крајње непосредну везу друштвене својине и самоуправљања, иницира закључак да се рјешење бројних противрјечности везаних уз друштвену својину не налази, превасходно, у сфери економске активности, већ у домену политичког одлучивања. Овим се разматрањима покушао поткријепити све присутнији став да је рационалније и ефикасније привређивање, немогуће без идентичних промјена у политици, односно цјелокупној друштвеној организацији.

Нека ми још буде допуштено да изнесем пар ставова у вези субјективитета над друштвеном својином.

Економски субјективитет својине одређује се правом на кориштење резултата производње, односно, у крајњем, правом на трошење у циљу задовољавања потреба. Одатле је јасно да је приступ до својине скопчан са реализацијом права на рад. О почетку и престанку радног односа одлучује

радни колектив, па одатле, може изгледати да је он економски субјекат друштвене својине.

У испитивању ове могућности од знатне користи може бити аналогија са капиталистичким начином производње.

Право својине над средствима за производњу даје капиталисти право да располаже производом тих средстава. Наравно, његово право је ограничено потребом репродуковања свих елемената утрошених у процесу производње. Ту спада и надокнада за радну снагу, која са друштвеног становишта, има карактер потребног производа. Својинско се право, дакле, не реализује правом располагања цјелином производа, већ само вишком производа. Одатле је јасно да је субјекат друштвене својине онај ко доноси одлуку о употреби вишка производа (акумулације).

Ако би радни колективи били субјекти друштвене својине, они би требало да располажу цјелокупним резултатима свог рада. Једна од могућности је да радници, кроз личне дохотке, добију цјелокупни износ свог рада који, поред потребног производа, садржи и вишак производа. Из тако увећаних личних доходака они би, у складу са својим преференцијама, „куповали“ услуге заједничке и опште потрошње и обезбјеђивали даљи привредни раст, односно вршили акумулацију. Даље мисаоно пројигирање брзо увјерава у нереалност ове хипотезе. Наиме, због ниског нивоа материјалног развоја, радници би увећане личне дохотке најприје трошили за стицање разноврсних материјалних добара, што би блокирало функционисање цјелокупног друштвеног система и онемогућило његов даљи раст.

Радни колективи не могу бити субјекти друштвене својине из још једног разлога. Постојање, макар и једног човјека који жели да ради, а не може да се запосли, претвара друштвену својину у групну својину запослених. Процес се вишеструко потенцира постојањем милионске армије незапослених.

Иста аргументација важи и за „отуђене центре политичке и економске моћи“ као потенцијалног субјекта друштвене својине.

У потрази за субјектом друштвене својине опет се треба вратити друштву као цјелини, јер једино оно у потпуности задовољава дефинициона својства субјеката друштвене својине. Но, како је већ речено, овдје није рјешење, већ почетак проблема.

Шта, у ствари, значи залагање да радници овладају цјелином дохотка? То, очигледно, није и не може бити принцип да сваки радник појединачно одлучује о цјелини „свог“ дохотка. Неке импликације оваквих схватања показане су претходним разматрањима. С друге стране, економска активност одвија се посредством робног облика орагнизације производње. У таквој ситуацији, рад и резултати рада се, посредством бројних фактора, по правилу не поклапају. У

таквим условима је, што је Маркс недвосмислено утврдио, немогуће објективно установити „индивидуални квантум рада”. Стога, систем социјалних и економских односа (овдје се треба, без резерве, сложити са Кардељом), не може инсистирати на некој „апсолутној правди”. Он мора посједovati три битне карактеристике: (1) мора економски стимулирати бржи развој производних снага и подуктивности рада; (2) мора стимулирати раднике на удруживање рада и дохотка, тј. на самоуправну интеграцију и (3) мора проналазити што уједначенија мјерила за расподјелу личних доходака на основу расподјеле према раду.

Ова три правца активности морају постати друштвени задатак број један. Операционализација њихове суштине, односно превођење на реалне показатеље економског и друштвеног живота мора бити критеријум према коме се све активности имају цијенити као пожељне или непожељне. То нарочито важи за утврђивање правног третмана и економске суштине друштвене својине.

И, на крају, проблеми везани уз друштвену својину нијесу толико везани уз њено уставно дефинисање. По својој природи, уставни текст мора да садржи и програмску визију друштва, схватање какво друштво треба да буде. Међутим, то што је допуштено највишем правном акту земље, недопустивно је за низ законских и самоуправних аката који су у функцији његове реализације. Основни правац рјешења која се морају садржавати у овим документима одавно је познат науци и достигнутом цивилизацијском нивоу развоја свијета. Наравно постоји дуготрајан и муко-трпан научни рад на њиховој конкретизацији и прилагођавању сопственим потребама. Цијену евидентног кашњења плаћамо кризом у којој живимо.